

DATE PRELIMINARE ASUPRA CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE LA ANSAMBLUL MĂNĂSTIRESC STELEA (1969—1970)

Lucrările de cercetare efectuate la ansamblul mănăstiresc Stelea din Tirgoviște, rod al colaborării dintre Muzeul județean Dîmbovița și Direcția monumentelor istorice din C.S.C.A., s-au desfășurat pînă în prezent în două campanii.

Începute în anul 1969 de către GABRIEL MIHĂESCU și arh. CRISTIAN MOISESCU, prima campanie a avut ca rezultat dezvelirea fundațiilor a două biserici, din care una construită la sfîrșitul secolului al XVI-lea, din porunca spătarului Stelea (cca. 1580), iar cealaltă ridicată cel mai tîrziu la începutul secolului al XVI-lea, ambele aflate sub zidurile actualului lăcaș ctitorit de Vasile Lupu, în anul 1645. Cu același prilej, s-au stabilit raporturile stratigrafice existente între aceste edificii și unele construcții anexă aflate în preajma lor.

În cea de a doua campanie, din anul 1970, la care au participat GH. I. CANTACUZINO și G. MIHĂESCU, s-au precizat relațiile existente între turnul-clopotniță și chiliile alăturate, cum și cele dintre casa egumenească, datată în secolul al XVII-lea, și biserica actuală.

Înscriindu-se în seria cercetărilor arheologice care urmărește îmbogățirea datelor privind principalele monumente medievale din Tirgoviște, săpăturile efectuate în incinta vechii ctitorii a lui Vasile Lupu — biserica Stelea, urmărește cîteva obiective esențiale: 1) precizarea raportului cronologic și stratigrafic dintre edificiul central al fostului complex mănăstiresc, biserica Stelea, și construcțiile învecinate (turnul-clopotniță, casa egumenească, zidul de incintă și chiliile); 2) obținerea unor date sigure privind ctitoria lui Stelea Cupețu, menționată de pisania actualei

bisericii ca aflându-se anterior pe acel loc și amintită în mai multe rânduri în documentele secolului al XVI-lea; 3) cunoașterea tuturor vestigiilor medievale aflate în incinta fostei mănăstiri.

Cercetările sînt legate de lucrările de restaurare a acestui monument, începute recent.

În cursul săpăturilor realizate în perioada iunie — septembrie 1969 și aprilie — mai 1970, au fost executate un număr de 11 secțiuni orientate perpendicular pe principalele obiective: biserica și turnul — clopotniță. (pl. I). Ordinea zonelor cercetate a fost impusă de succesiunea lucrărilor de restaurare.

Chiar dacă datele obținute pînă în prezent sînt departe de a fi complete, interesul pe care ele îl prezintă îndreptățește publicarea lor sub această formă preliminară. Desigur că în cele ce urmează există multe elemente ipotetice care trebuie verificate în cercetările viitoare.

Secțiunile practicate în anul 1969, perpendicular pe fațadele de vest și de nord ale bisericii actuale, au dus la descoperirea fundațiilor suprapuse ale celor două edificii anterioare acesteia. (pl. II).

Cele mai vechi urme de construcții din spațiul ce ne preocupă pot fi datate la sfîrșitul secolului al XV-lea, prin fragmentele ceramice din această perioadă, găsite într-o groapă cuprinzînd moloz, rezultat din demolarea construcției amintite (în secțiunea II — pl. III-1), sau într-o altă groapă acoperită cu aceleași resturi de demolare (în secțiunea IX — pl. III-2). Este vorba de fundațiile din bolovani de rîu, slab legați cu mortar de var, ale unei construcții din care s-au surprins laturile de sud, cea de vest — măsurînd 12,65 m. și situată la 3,20 m. vest de zidul apusean al bisericii actuale — și cea de nord. Aceste fundații — demolate parțial în următoarea etapă de construcție în scopul folosirii materialului — au grosime de 0,75 — 0,80 m., aflîndu-se la 0,37 — 1,25 m. sub suprafața solului actual.

Deasupra amintitei construcții au fost ridicate zidurile alteia; laturile ei au apărut în săpături și ocupă un spațiu mai mic decît clădirea anterioară. Amîndouă au axul deplasat spre nord față de axul bisericii actuale. Latura apuseană a celei de-a doua clădiri, măsurînd 7,20 m., se află la 4,65 m. vest de zidul apusean al bisericii din secolul al XVII-lea. Paramentul ei, ce se poate urmări pe o înălțime de 20 cm., este alcătuit din bolovani de rîu și cărămizi dispuse în casete. În zidărie se află înglobate fragmente din tamburii unor coloane din cărămidă provenind de la edificiul anterior. Această a doua construcție poate fi datată, ținînd seama de situația stratigrafică ca și de tehnica de construcție, în ultima parte a secolului al XVI-lea. Pentru identificarea acestor vestigii cu biserica lui Stelea, amintită în pisania ctitoriei lui Vasile Lupu, pledează atît datarea, cît și orientarea și situarea lor — parțial dedesubtul actualei biserici. Faptul că amplasarea celor două clădiri nu coincide întru totul își poate ușor găsi explicația dacă presupunem că Vasile Lupu a ridicat lă-

cașul ce trebuia să adăpostească trupul tatălui său, astfel încît mormîntul acestuia — pe care îl presupunem ca aflat în afara vechii biserici demolate — să fie cuprins în zidurile noii ctitorii.

Și primei construcții, situate pe locul actualei biserici, i se poate presupune cu destul temei fundația de lăcaș de cult, ținînd seama tocmai de locul pe care se află și de orientarea care coincide întrutotul cu a bisericilor ulterioare. Desigur că cercetările viitoare vor trebui să întregească imaginea planului celor două edificii anterioare actualei biserici Stelea (cel de la finele secolului al XV-lea avînd o lățime impresionantă). Dacă ele vor confirma faptul că în ambele cazuri avem de a face cu edificii de cult, primul dintre acestea ar fi o biserică cu pridvor, compartiment care prin aspectul său ar putea reprezenta o verigă de legătură între pridvoarele descoperite recent la biserica paraclis a Curții domnești din Tirgoviște (adăugat în prima jumătate a secolului al XV-lea) sau la biserica Sf. Vineri (mijlocul sec. al XV-lea), și pridvorul bisericii Mari Domnești, ridicată tot la Tirgoviște, în 1584, de Petru Cercel. Spre deosebire de pridvoarele primelor două biserici care erau alcătuite din trei arcade mari de zidărie situate pe laturile de sud, vest și nord ale bisericii, se pare că cel al primei biserici de la Stelea era alcătuit dintr-o succesiune de stîlpi de zidărie cu secțiunea circulară, ceea ce reprezintă fără îndoială o evoluție în modul de alcătuire al respectivului compartiment. Nu este exclus ca de aici să se fi inspirat meșterii care au ridicat într-o perioadă apropiată exonarthexul bisericii Mitropolitane din Tirgoviște, în vremea lui Neagoe Basarab.

Subliniem, încă odată, caracterul de ipoteză al acestor considerații. Numai continuarea cercetărilor pe latura de nord a actualei biserici și mai ales în interiorul ei va putea oferi o imagine mai exactă asupra primelor edificii ridicate pe acest loc. Rămîne însă în afara oricărei îndoieli existența a două mari etape de construcție anterioare ctitoriei lui Vasile Lupu: cea din ultima parte a sec. al XVI-lea, corespunzînd mănăstirii lui Stelea Spătaru¹ și cea de la sfîrșitul secolului al XV-lea.

În afara vestigiilor descoperite sub actuala biserică, cercetările arheologice au putut aduce o serie de date privind succesiunea construcțiilor în zona incintei mănăstirii.

În colțul de nord-est al turnului clopotniței, zidurile acestuia se sprijină parțial pe zidul unei construcții care urma traseul chiliilor si-

1 Se poate presupune că aceasta este „Mănăstirea din Tirgoviște” căreia Stelea Spătaru îi dăruia o parte din satul Măgurele (amintită în hrisovul lui Mihnea Turcitul din 7 martie 1582 — conform **D.I.R., B., Ț. Rom., veacul al XVI-lea, volumul V**, pag. 50—51). Ei i-a fost dăruit un disc de argint aurit de doamna Stanca, la 1600. Mănăstirea Stelei Spătaru este apoi menționată de mai multe documente de la începutul sec. al XVIII-lea — **D.I.R., B., Ț. Rom., veac XVII, vol. II** — pag. 257—258 (1614); **vol. III**, pag. 112—113, (1617); **vol. IV**, pag. 248—257, 259 (1623).

tuat la nord de turn (pl. IV 1-2). Zidul amintit, din asize de piatră, despărțite de câte un rând de cărămizi, are o fundație puțin adîncă. Între nivelul său de construcție (aflat la partea superioară a unui strat de culoare cenușie suprapus solului viu roșcat) și nivelul de construcție al turnului-clopotniță se interpune un alt strat corespunzînd unui nivel distinct de viațuire (pl. IV-1). Aceasta denotă că este vorba de resturile unei clădiri aparținînd primei faze de construcție din incintă.

Ținînd seama de particularitățile de tehnică constructivă (prezentînd asemănări cu prima construcție găsită sub actuala biserică în partea de vest a acesteia), se poate atribui, în mod ipotetic, aceleiași prime faze de construcții un beci aflat la nord-est de biserică, mai exact între latura nordică a absidei altarului acesteia și latura estică a ruinelor egumenești (pl. IV-2, pl. V-3). De formă rectangulară, separat în două compartimente de un arc, beciul avea dimensiuni destul de mari, zidul sudic măsurînd 6 m., lungimea fiecărui compartiment fiind de aproximativ 8 m.

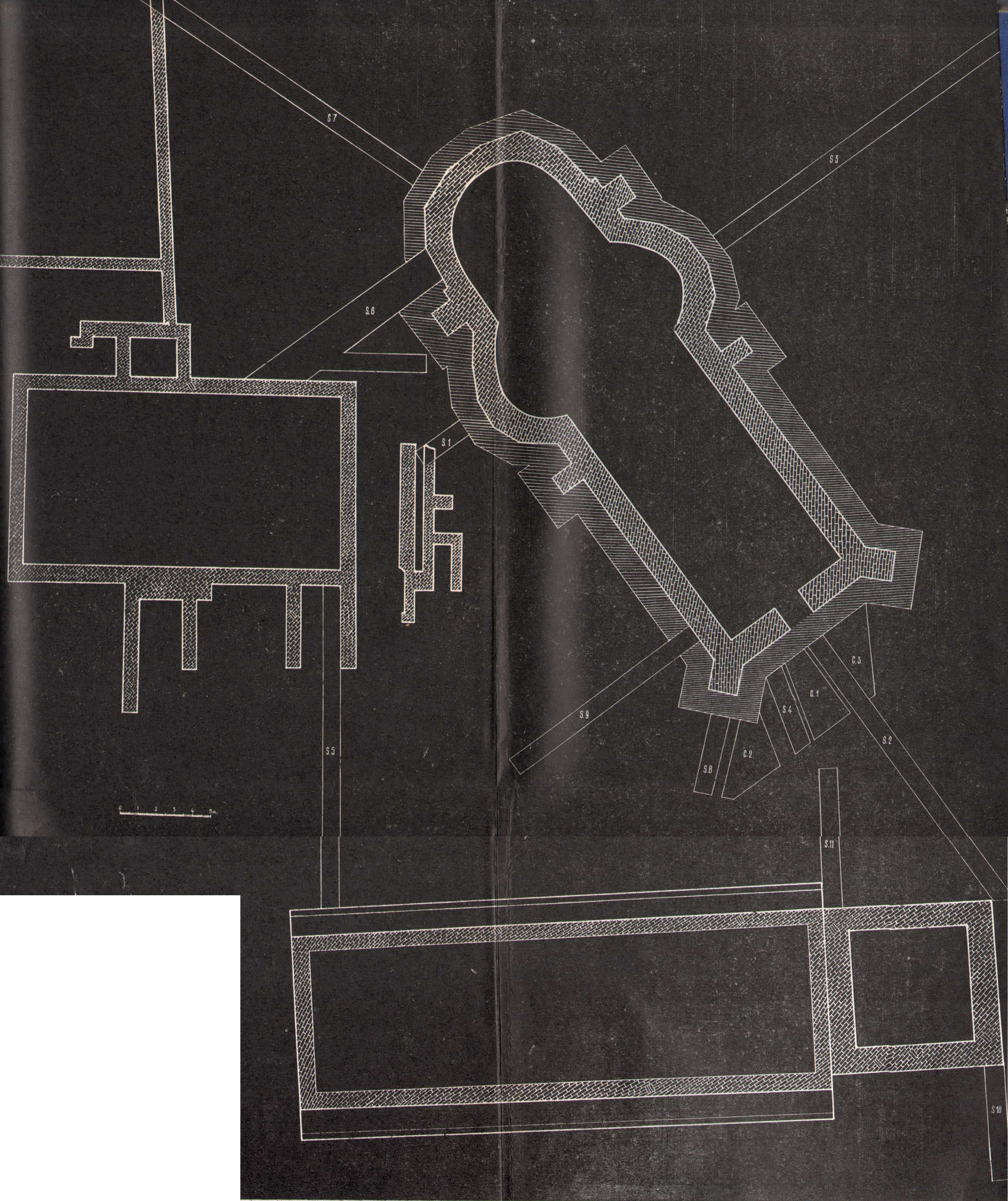
Adîncimea sa, față de partea superioară păstrată, este de cca. 3,40 m. (față de actuala suprafață a terenului — peste 3,80 m). Pereteii beciului sînt contruiți din bolovani de riu legați cu mortar și consolidați cu birne așezate orizontal. Golurile acestor grinzi, groase de cca. 15 cm., și aflate aproape de fața zidului, se pot observa la 1,15 m. deasupra fundului beciului, ca și cu un metru mai sus; ele au fost astupate cu fragmente de cărămidă. Pe fundul beciului se afla așternut un pat de pietriș, cu mortar și nisip. Arcul ce desparte cele două compartimente, din cărămidă, are lățimea de 67 cm. cu pornirea la cca. 1,35 m. deasupra fundului beciului.

Pe zidurile dinspre sud și vest ale beciului se sprijină parțial fundația laturii nordice a absidei altarului bisericii din sec. al XVII-lea, ca și latura răsăriteană a casei egumenești. În straturile de pămînt amestecat cu piatră și cărămidă spartă, separate de straturi de moloz ce constituie umplutura beciului, s-au găsit laolaltă materiale arheologice din ultima parte a sec. al XV-lea (și destul de multă ceramică smălțuită sgrăfitată), ca și din secolele XVI—XVII, ceea ce dovedește că umplerea beciului s-a făcut imediat înaintea ridicării bisericii lui Vasile Lupu și a caselor egumenești. Rămîne ca, prin sondaje practicate la exteriorul acestui beci, să poată fi aduse noi precizări privind datarea sa.

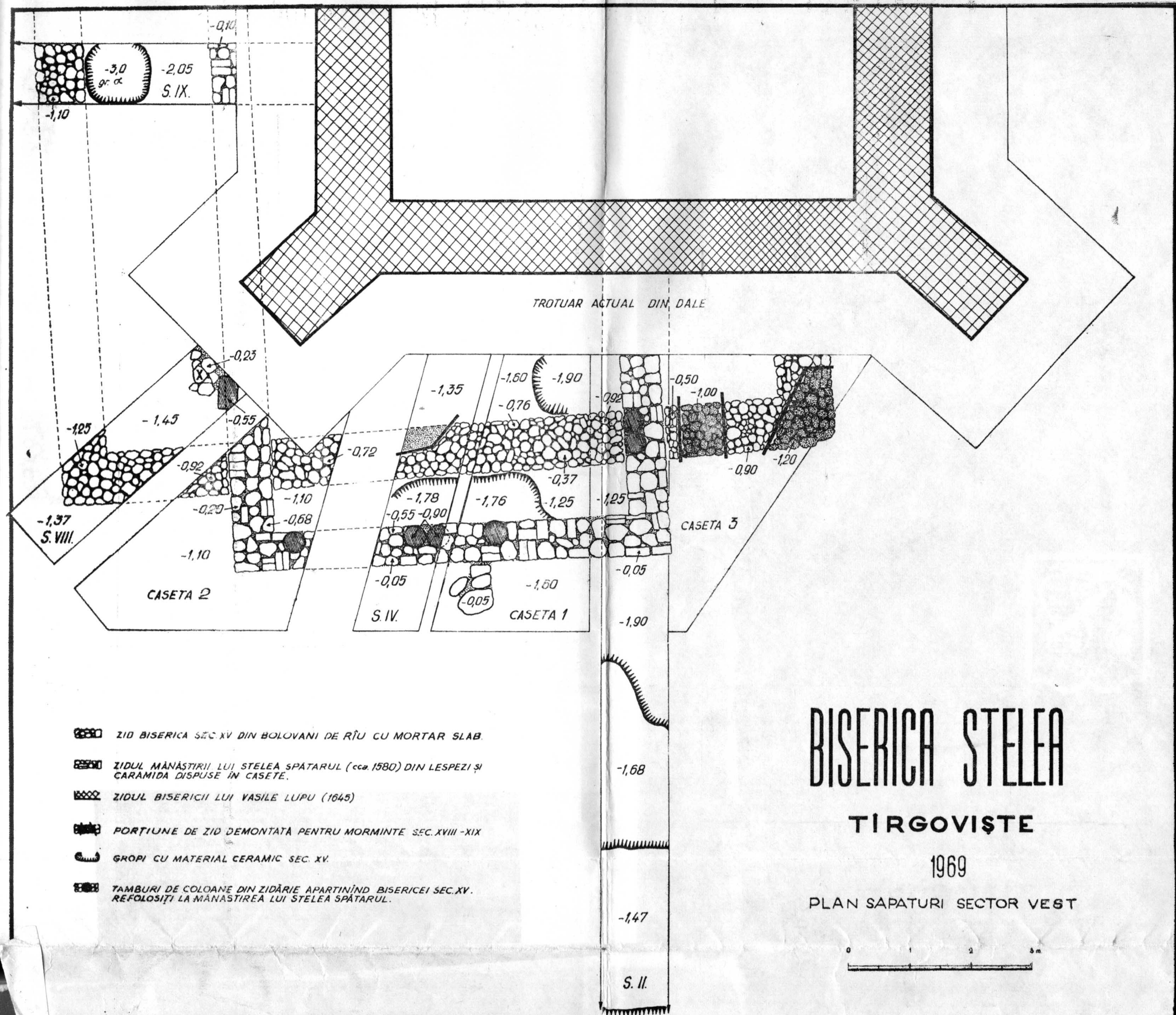

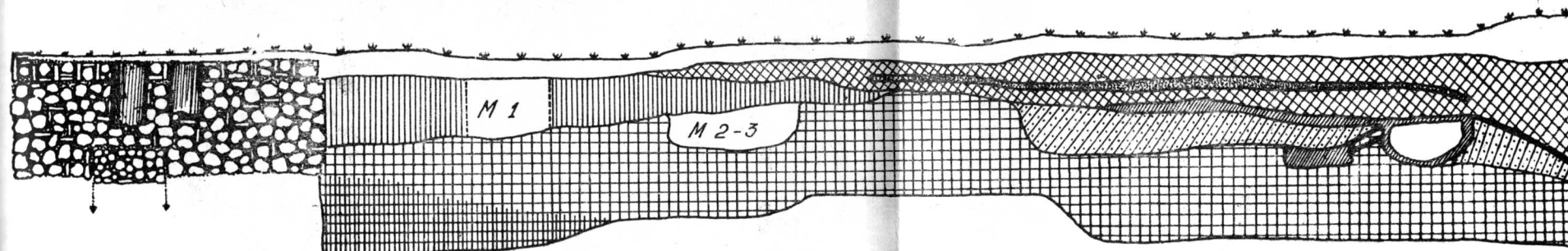
În privința celei de a doua faze de construcție — din ultima parte a secolului al XVI-lea, corespunzînd ctitoriei lui Stelea Spătaru — căreia i se pot atribui vestigiile descoperite sub actuala biserică, săpăturile din 1970 au putut stabili și pe cale arheologică, datarea turnului — clopotniță, presupus încă de mult — pe baza tehnicii de construcție și a caracte-

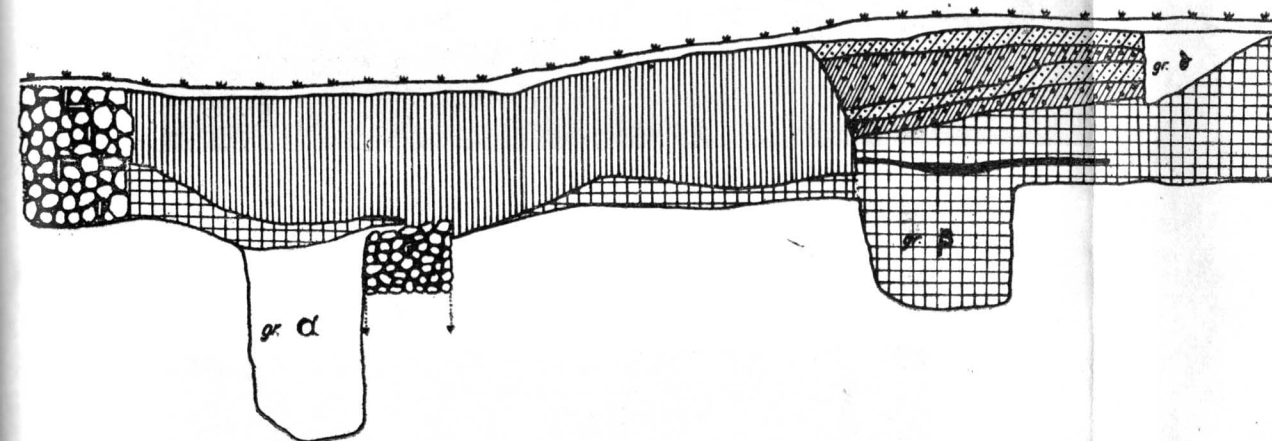

S. IX. profil taluz vest.

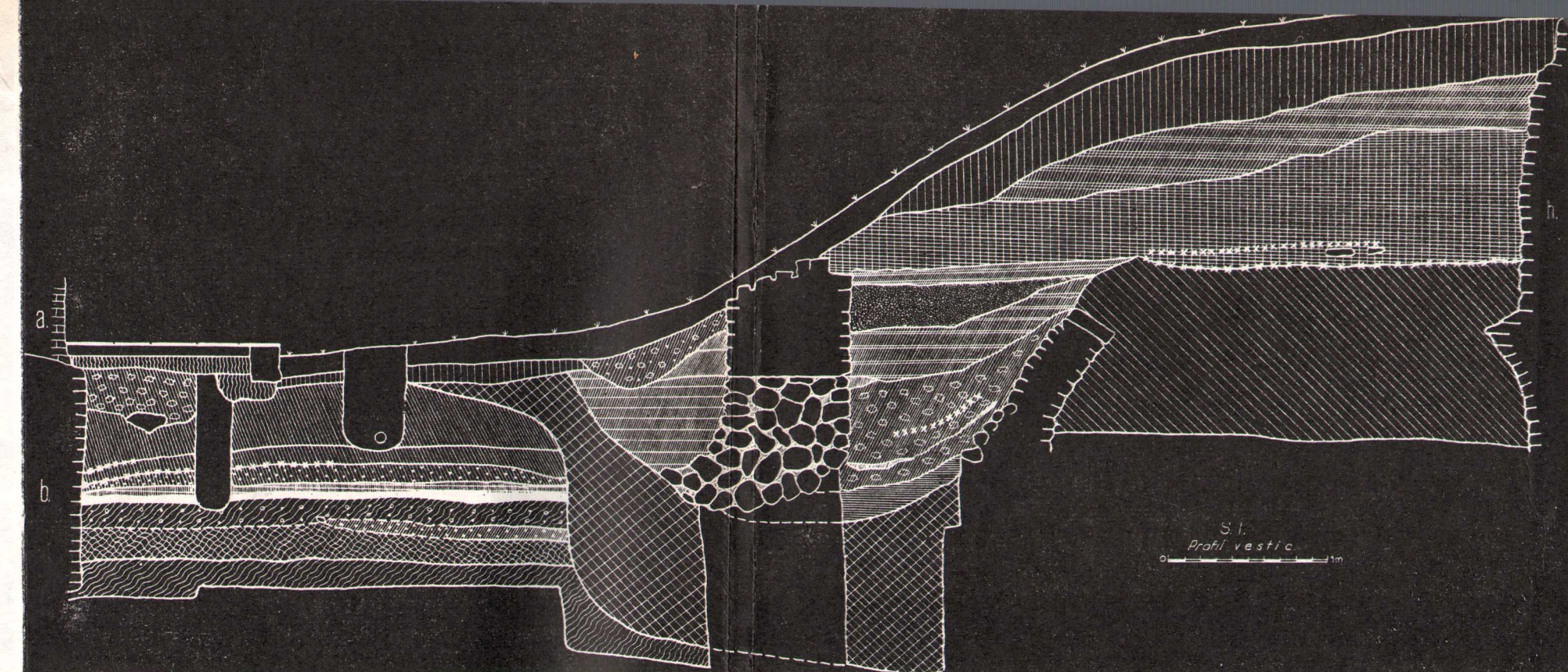
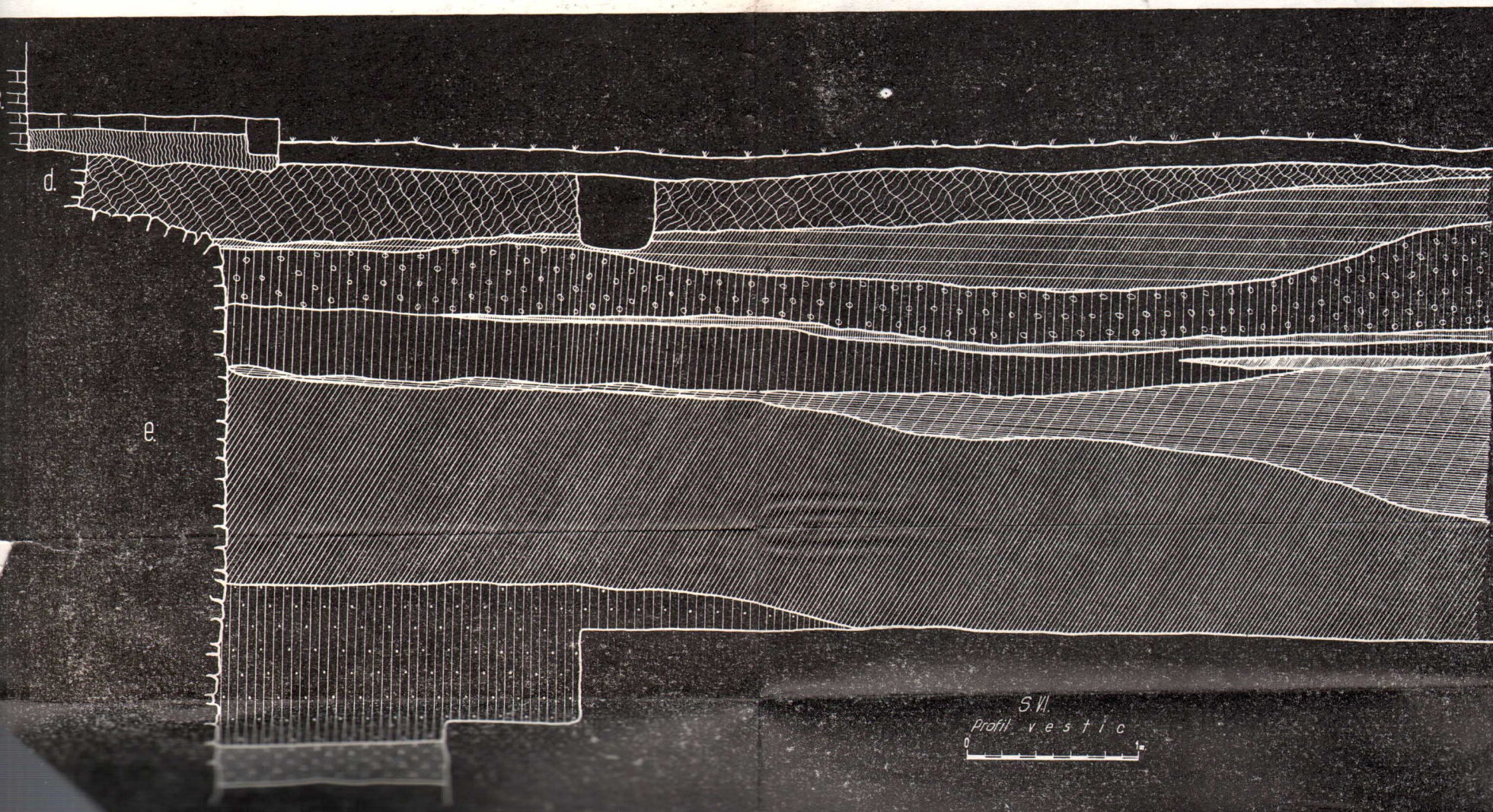
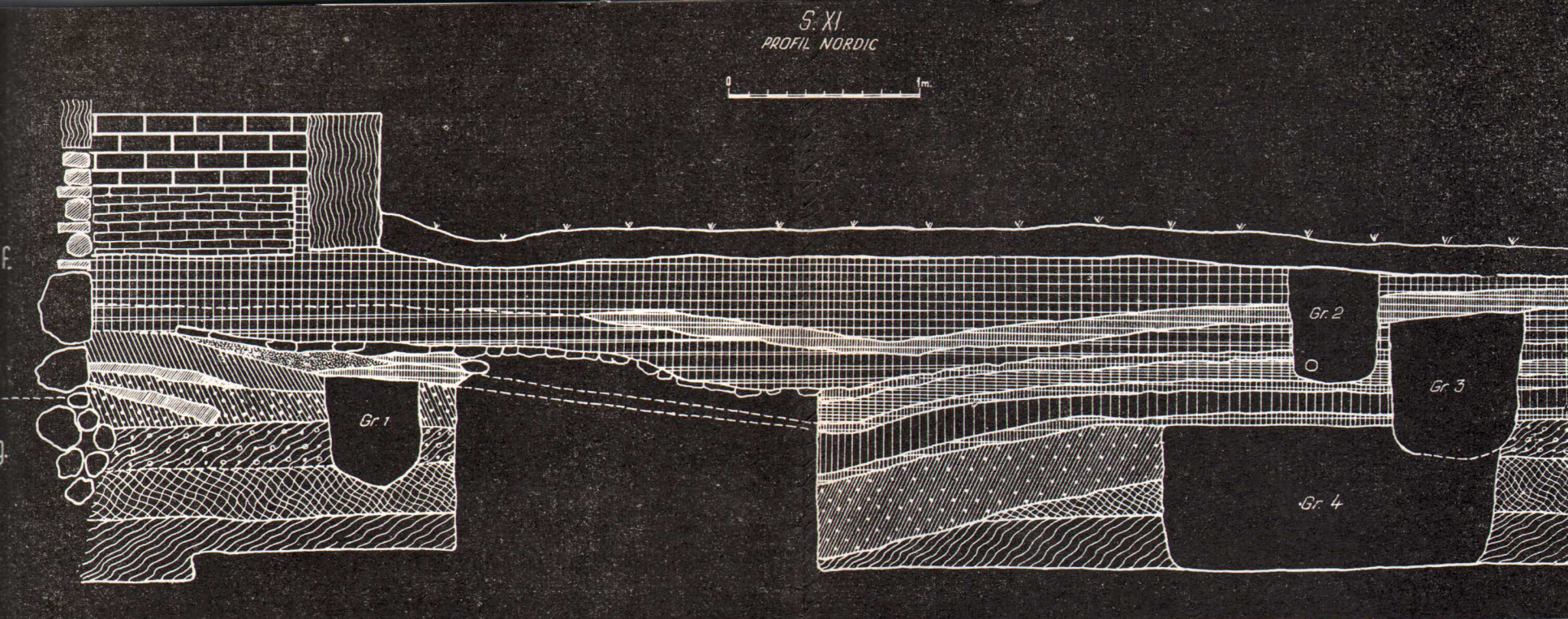
- zid biserica sec. XV.
- zid biserica lui Stelea (1580)
- pământ vegetal
- pământ umplutură cu moloz provenit din demolarea bis. lui Stelea
- nivel de călcare sec. XVI.
- moloz provenit din demolarea bis. sec. XV.
- lentilă cu fragmente de cărămidă
- depuneri sec. XVII - XIX, pământ brun cu resturi cornă
- groapă și lentilă de var sec. XVII.
- lentile mortar și var sec. XVII.
- tamburi zidărie bis. sec. XV rețolosiți la construcția bis. lui Stelea (1580)
- lentilă carbune
- lentilă pământ cu pletriș
- gr. α sec. XV.
- gr. β sec. XVI.
- gr. δ modernă.

Biserica Stelea, Tîrgoviște 1969

Planșa III

L e g e n d a

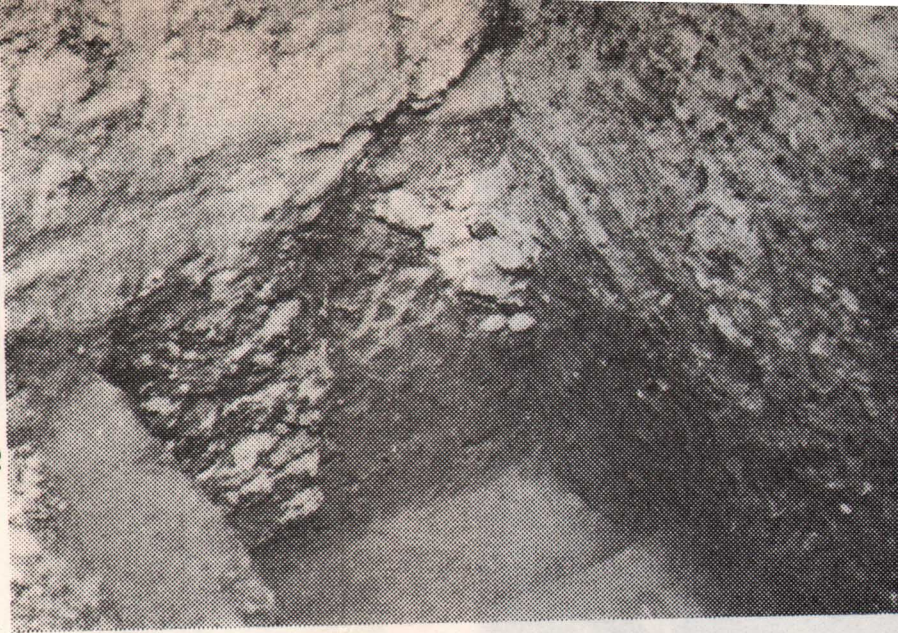
a	strat vegetal	a	mortar
b	cărămidă modernă	b	pământ cenușiu închis cu pietriș
c	zidărie cu cărămidă gros, 4 cm	c	pământ cenușiu pigmentat cu carbune și cărămidă
d	pământ cenușiu castaniu compact cu rare resturi de cărămidă	d	humus cenușiu cu vagi urme de cărămidă
e	pământ castaniu, deschis granulos cu resturi de cărămidă, piatră și molaz	e	pământ viu roșcat
f	molaz	f	piatră, molaz, cărămidă spartă
g	pământ cenușiu cu molaz	g	dărâmatură cu bucati de țiglă
h	pământ cenușiu granulos cu pietriș și urme de molaz și cărămidă	h	pământ cenușiu cu cărămidă spartă
i	fundatie ciment modernă	i	dărâmatură, piatră cărămidă
j	pământ cenușiu cu molaz	j	pământ cenușiu cu molaz, piatră cărămidă
k	pământ cenușiu deschis granulos pigmentat cu cărămidă	k	groapă fundatie beci cu pământ cenușiu și urme de pietriș, cărămidă, carbune
l	pământ cenușiu pigmentat cu carbune cărămidă și molaz	l	molaz, mortar, pietriș
m	pământ cenușiu granulos cu pietre	m	molaz și cărămidă
n	pământ cenușiu închis cu bucati de piatră și cărămidă spartă	n	pământ cenușiu cu rare urme de piatră sau cărămidă
o	pământ negru cenușiu cu pietriș și cărămidă spartă	o	pământ cenușiu, foarte granulos cu urme de molaz și cărămidă
p	zid cărămidă biserică sec. XVII	p	zidărie beci sec. XV
q	fundatie cărămidă biserică sec. XVII	q	zidărie sec. XV
r	soclu biserică sec. XVII	r	fundatie sec. XV
s	fundatie biserică sec. XVII	s	zid beci egumenie sec. XVII

Plaușa IV

1

2

3

4

Planşa V

1

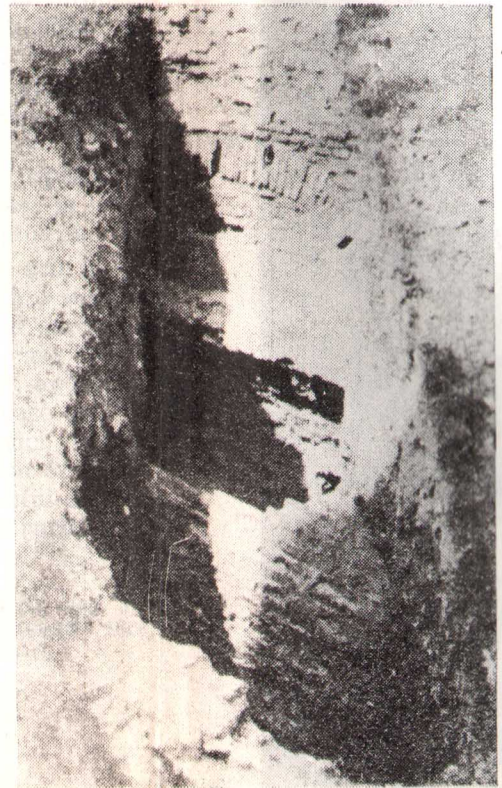
Planşa VI

2

3

4

risticilor arhitectonice — ca fiind ridicat în perioada respectivă.² Situația stratigrafică observată pe latura sa estică (pl. IV-1) — unde, pe de o parte, nivelul de construcție al turnului este separat de cel al zidului anterior (de la sfârșitul sec. al XV-lea), de straturi corespunzând unui nivel distinct de viațuire, iar pe de alta, este despărțit prin alt strat de nivelul corespunzător secolului al XVII-lea — îndreptățește pe deplin încadrarea sa cronologică în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea.

În stadiul actual al cercetărilor este greu de precizat ce alte clădiri înconjurau biserica lui Stelea. În afara beciului amintit mai înainte, care-și continua existența, trebuie să presupunem și existența unor construcții pe latura apuseană a incintei, la nord de clopotniță — construcții existente în prima lor formă încă la sfârșitul secolului anterior și ale căror numeroase transformări succesive rămân încă de precizat în viitor.

Recentele cercetări arheologice au putut stabili raportul cronologic între biserica ridicată de Vasile Lupu și clădirea egumeniei situată la nord: nivelul de la care a fost săpată groapa de fundare a beciului acestei clădiri și a girliciului situat pe latura lui sudică pornește de la nivelul corespunzător construcției bisericii din secolul al XVII-lea, ceea ce indică contemporaneitatea lor. (pl. IV-3, pl. V-4). De remarcat că și în zona absidei nordice a bisericii, loc în care s-au făcut observațiile amintite, apar distinct, dedesubtul nivelului de construcție de la mijlocul sec. al XVII-lea, straturile corespunzătoare celor două faze anterioare de construcție.

Au apărut în cursul săpăturilor și urme mai târzii — din secolele XVIII—XIX. Se poate aminti astfel un zid cu fundație superficială, paralel cu girliciul de pe latura sudică a egumeniei, resturi de ziduri vechi dedesubtul actualului cerdac de pe latura de răsărit a corpului de chilii, ca și urmele unor încăperi și pardoseli de cărămidă scoase la iveală de decaparea în suprafață pe latura de sud a turnului-clopotniță.

Desigur că numai continuarea și extinderea cercetărilor, atât în biserică cât și în incintă, va putea furniza o imagine mai exactă a lăcașurilor anterioare actualei biserici, a zidurilor de incintă, ca și a succesiunii diferitelor clădiri, și să clarifice o serie de probleme pe care cercetările de până acum le pun. Putem considera deja, ca un aport al cercetărilor efectuate până în prezent, o serie de precizări care au și putut fi aduse: au fost descoperite, dedesubtul actualei biserici, fundațiile unui alt edificiu pe care avem tot temeiul să îl identificăm cu ctitoriia lui Stelea; a putut fi precizată arheologic datarea turnului-clopotniță și a clădirilor egumenești; au apărut resturile unor construcții încă

² N. Ghica-Budești, **Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia**, vol. II, pag. 33; Cristian Moisesescu și Gheorghe Cantacuzino, **Biserica Stelea**, București 1968, pag. 14—15.

necunoscută; în sfârșit, au fost surprinse vestigii deosebit de bogate datând probabil de la sfârșitul secolului al XV-lea, reprezentând cea mai veche etapă de construcție pe locul bisericii.

Problemele deosebit de importante pe care le pune descoperirea acestor urme primate, atât sub aspectul semnificației istorice, cât și sub cel al caracteristicilor arhitecturale, vor trebui să fie rezolvate în viitor.

INFORMATIONS PRÉLIMINAIRES SUR LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUE
EFFECTUÉES À L'ÉGLISE „STEEA” DE TÎRGOVIȘTE, 1969—1970

— R é s u m é —

Les recherches archéologiques commencées en 1969 à l'église „Steele”, ancien monastère, sont continuées le printemps du 1970.

Les relations de construction entre la tour-clocher et les cellules ci-jointes, ainsi que celles qui se trouvent entre l'église d'aujourd'hui et la maison des moines, ont été mises au point.

Le mur situé au nord—est du clocher est suivi à même les fondations, peu profondes d'ailleurs, de la construction, qui, elle, suivait le tracé des cellules situées au nord de la tour. Le tracé était formé par des assises en pierre, séparées encore par un rang de briques. La distribution stratigraphique de la construction, existant dans ce point, indique qu'elles sont les restes d'un bâtiment appartenant à la première phase de la construction de l'enceinte (le XV-e siècle).

Les particularités de la technique de construction, pareilles à celles du fondement de la première construction, qui se trouvent sous l'église actuelle (découvertes en 1969) nous amènent à conclure que la cave découverte au nord—est de l'église et située entre la partie nord de l'abside de l'autel et la partie est des ruines de la maison des moines, appartient aussi à la même phase des constructions.

Cette cave a une forme rectangulaire, divisée en deux parties par un arc. Le mur de la partie — sud mesure 6 m. (la longueur de chaque compartiment étant à peu près 8 mètres).

Il est bâti en grosses pierres liées avec du mortier et consolidées par des poutres horizontales.

Par rapport au sol actuel, la profondeur de cette cave atteint 3,80 mètres.

Les constructions du XVII-e siècle (l'église de Vasile Lupu — 1645 — et la maison des moines construite à la même époque) s'appuient en partie sur les murailles de cette cave. Les matériaux archéologiques (en céramique) remplissent cette cave et d'autres appartiennent à la fin du XV-e siècle, mais aussi au XVI-e et au XVII-e siècles, ce qui prouve qu'elles ont été bouchées à l'occasion de la construction de l'église de Vasile Lupu et des logements des moines.

La deuxième phase de la construction, appartenant à la deuxième moitié du XVI-e siècle, la donation de Steele Spătaru, a été confirmée aussi par l'archéologie.

Les recherches les plus récentes ont pu établir le rapport chronologique existant entre l'église bâtie par Vasile Lupu et le logement des moines, situé au nord, en confirmant leur construction contemporaine et en déterminant avec précision les couches qui correspondent aux deux phases antérieures à cette construction.

Les autres problèmes d'une importance historique ou archéologique particulière devront être résolus par les recherches qui vont effectuées à l'emplacement même de cet important ensemble de monuments qui est „Steele”.